

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ
PUBLICATIONS
ПУБЛИКАЦИИ

ՀԱՎՈՐ ՔՅՈՍԵՅԱՆ*

DOI:10.57155/KVZG8565

ՏԻՐԱՏՈՒՐ ԿԻԼԻԿԵՑՈՒ ՔԱՐՈՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ,
ՈՐ ԱՍԷ «ՏԵՐ, ՍԻՐԵՑԻ ԶՎԱՅԵԼՉՈՒԹԻՒՆ ՏԱՆ
ՔՈ ԵՒ ԶՏԵՂԻ ՅԱՐԿԻ ՓԱՌԱՅ ՔՈՅ» ՃԱՌԸ

Բանալի բառեր՝ Մատենագիր, աստվածաբան, ճառեր, բնաբան, տուն, հարկ, մեկնություն, «վերնաշարկ», եկեղեցի, աշխարհ, խորան, հայտնաբանություն, երկնային նվիրապետություն:

ԺԴ դարի հայ եկեղեցական մատենագրության ոչ անհայտ դեմքերից մեկն է Տիրատուր Կիլիկեցին († 1350-ական թթ.): Նա եղել է մեծանուն մատենագիր, մանկավարժ, եկեղեցական-քաղաքական գործիչ Եսայի Նեցու († 1338 թ.) արժանավոր աշակերտը: Ուսուցչի նման Տիրատուր վարդապետն իր շատ կարևոր մասնակցությունն է բերել Գլաձորի համալսարանի և իր իսկ հիմնադրած (1338 թ.) Հերմոնի վանքի ուսումնագրական կյանքին: Նրա գրչին են պատկանում տարաբնույթ ճառեր, որոնք արտացոլում են համալսարանի ուսումնական հարուստ ծրագիրը, դասավանդվող առարկաների բովանդակությունը, տեսական խորությունն ու ընդգրկումը¹: Այդ ճառերն աչքի են ընկնում իրենց մեկնողական ուղղվածությամբ: Մեկնության հիմքում ընկած է երևույթների բացատրության բանասիրական, բառաքնական եղանակը: Բացառություն չէ հրապարակվող ճառը, որ թյուրիմացաբար դուրս է մնացել նրա ճառերը ներկայաց-

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, փ.գ.դ., հոդվածը ստանալու օրը՝ 30 հոկտեմբերի, 2024, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 13 նոյեմբերի, 2024:

¹ Այս մասին առնաստիճանով տե՛ս Լ. Խաչիկյան, «Գլաձորի համալսարանը և նրա սաների ավարտական առեմախոսությունները», Գիտական աշխատություններ, Երևանի Համալսարան, 1946, հ. 23, էջ 423-450, վերահրատ. Լ. Խաչիկյան, Աշխատություններ, հ. Ա, Երևան, 2012, էջ 228-246:

նող հատորից²: «Քարոզ եկեղեցւոյ, որ ասէ՛. Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան քո եւ զտեղի յարկի փառաց քոց» (Սղմ. ԻԵ 8) խորագրով խնդրո առարկա ճառն ունի եկեղեցաբանական բնույթ: Ճառիս բանասիրական քննությունը ի հայտ է բերում գիտական ժառանգորդութեան այն ոգին, որ բնորոշ էր գլաձորյան համալսարանում կենցաղավարող հետազոտական խոհանոցին: Ինչպես նրա մյուս ճառերում³, այստեղ եւ Տիրատուր վարդապետը դիմում է անցյալի գիտահետազոտական փորձառութեանը: Իր խոսքն առավել զորավոր, նպատակամետ դարձնելու համար հեղինակը պատշաճ է նկատում ճառում ընդգրկել առանձին հատվածներ Եսայի Նչեցու «Ի բանն մարգարէական, որ ասէ. Արդարութիւն Տեառն ուղիղ է եւ ուրախ առնէ զսիրտս, պատուիրանք Տեառն սուրբ է, եւ մնայ յաւիտեան» (Սղմ. ԺԸ 9-10) բնաբանով ճառից⁴:

Աչքի առջև ունենալով ուսուցչի՝ Եսայի Նչեցու բացատրութիւնը⁵՝ հեղինակն իր մեկնութիւնը սկսում է նախ «սաղմոս» բառի մեկնութեամբ: Այն հունարեն այդպես է անվանվում (ΨΑΛΜΟΣ), որովհետեւ «եղանակաւ է ասացեալ զսա մարգարէս»: Եվ երևույթն այդպես է անվանվում պայմանավորված ոչ միայն բառերի եղանակավոր արտաբերման, այլեւ «ընդ երգսն բախեալ» ծնծղաների ներդաշնակացման փաստով: Այստեղից հեղինակն անում է գեղագիտական հետեւութիւն. քանզի ձայնեղանակն «աճեցուցէ նոքաւք զհեշտութիւն բանիցն յունկն լսողաց»:

Արդ, այսօրինակ նախագրութիւնից հետո, ձեռնամուխ լինելով միջնադարում այնքան ընդունված երևույթների խորհրդաբանական բացատրութեանը՝ Տիրատուր վարդապետը բնաբանի «տուն» կամ «յարկ» բառը զետեղում է չորս իմաստային դաշտերի մէջ: Դրանք պարունակում են «տուն» հասկացութեան հետեւյալ իմաստները. «Նախ եւ առաջին աշխարհս, երկրորդ՝ ժամուն, որ ի Սողոմոնէ շինեցաւ եւ ի Զաւրաբաբելէ նորոգեալ զարգարեցաւ ի մարմնանալ Բանին Աստուծոյ, երրորդն՝ եկեղեցի սուրբ... եւ չորրորդն՝ մարդն կենդանի», որ երկրորդ աշխարհ է աշխարհի մէջ: Հեղինակը ծանրանում է այս իմաստներից յուրաքանչյուրի վրա: Նա մասնավոր քննութեան նյութ է դարձնում «զձեւ կերպարանաց աշխարհին իբրեւ զկազմած գեղեցկայարդար եռայարկ շինուածոց»:

Այս շինվածքի «վերնայարկ»-ը հոգևոր իրողութիւնների տարածքն է, որ

² Տիրատուր Կիլիկեցի, Ճառք, աշխտ. Հ. Քյոսէյանի, Երևան, 2023:

³ Հ. Քյոսէյան, «Մի էջ Տիրատուր վարդապետ Կիլիկեցու աստվածաբանական ժառանգութիւնից», ԵՊՀ. «Աստվածաբանութեան ֆակուլտետ». Աստվածաբանական և կրոնագիտական հոգւածների ժողովածու, Զ, 2021, էջ 8:

⁴ Եսայի Նչեցի, Ճառք, աշխտ. Հ. Քյոսէյանի, Երևան, 2024, էջ 62-92:

⁵ Նույն տեղում, էջ 66:

զգայական բնություններից, «իբրեւ վարագուրաւ» քողարկաված է անմարմին էակների՝ հրեշտակների միջոցով: Նրանք «վերնայարկ»-ի Սուրբ Երրորդության «աստուածապետական լոյսը» փոխանցում են իմացական ստորին հարթության վրա գտնվող մարմնեղեն էակներին, որոնք մատնացույց են անում «ներքին աշխարհն», ուր բնակվում ենք մենք՝ «ամենայն զգայական կենդանիք»: Նյութականից և հոգևորից կազմված մարդն իբրև «ներքին աշխարհի» բնակիչ, իր հոգևոր բաղադրամասով, «ի ձեռն նմանից» հարաբերվում է բնույթով իրեն մասնակիորեն նման վերին ոլորտների էակներին: Հոգևորով ներթափանցված մարդկային միտքը նյութական իրականության միջոցով, հոգևոր աշխարհընկալմանը բնորոշ վերացարկումով, հարաբերվում է աննյութին, վերերկրայինին: Սա մատչելի է այն ազամորդիներին, որոնք ընթանում են «անբիծ կենաւք»: Ուստի այդպիսի ազամորդիներից մեկը՝ Դավիթ սաղմոսերգուն բացականչում է. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան քո»: Այդ երկնավոր տան վայելչությամբ զմայլվեց Պողոս առաքյալը, որ պարտավորվեց լռել անդենական հրաշալիքների մասին⁶: Այդ երկնավոր տունը նաև աստվածային փառքի հարկաբաժինն է: Հեղինակը նկատում է, թե սա ամենևին էլ քմածին կրկնաբանություն չէ, այլ առարկայորեն «իմացուածս ինչ յայտնաբանէ»: Եվ այս հայտնաբանությունը կամ բացորոշումը կատարվում է նյութական իրականության միջոցով, որ կյանքի է կոչվում «ըստ բնական քննութեան աշխարհիս»: Սակայն աստվածաբան հեղինակի համոզումով, Դավթի համար բնության օրինաչափություններն որքան էլ որ սիրելի լինեին, չէին կարող կատարյալ ճշմարտություն կամ «անապական վայելչութիւն» համարվել, այլ միայն «իբրեւ նախակրթութիւն⁷ վերամբարձական, որով յիմանալի խորանին վայելչութիւն վերամբառնայր»: Այսինքն՝ մարգարեի համար տեսանելի բնությունը լոկ միջոց է՝ հասու լինելու անտեսանելի վայելչությանը, «որով իմանամք ճշմարտապէս, թէ որպէս զգալի երկնիւզ հրեշտակացն խորան ի մէնջ է անշրպետեալ, այսպէս եւ յանմարմնոցն իմանալի երկնիւ՝ վերին խորանն, ուր կայ Աթոռ Աստուածութեան»:

«Բազմահանճար խորհրդոյն» թելադրանքով սաղմոսերգուն այդ տունը բնորոշում է որպես «լեառն Աստուծոյ մայր Սիոնի», «յարկ Աստուծոյ եւ քաղաք

⁶ Տե՛ս Բ Կորնթ. ԺԲ 4:

⁷ Պատշաճ համարելով պատեհ առիթը՝ Տիրատու վարդապետն իր բննադատության խոսքն ուղղում է բոլոր նրանց, ովքեր սահմանափակվում էին գիտելիքի այդ նախակրթական մակարդակով. մասնավորաբար այդպիսիք էին ծիսական պայմանականություններով կաշկանդված հրեից «քանծրասիրտ ժողովուրդ»-ը կամ «մոլոր եւ յիմարեալ» հույն իմաստասերները, որոնք բնեցիկն աշխարհի օրենքները, զմայլվեցին նրա զարմանահրաշ օրինաչափություններով, «բայց զԱրարիչն եւ Արուեստատուն ոչ իմացան»:

Տեառն Բարձրելոյ», «դաշտ մայրեաց», «վայր դալարոշ» և «հովիտ արդիւնաբեր»: Այս հատկութիւնները հարաբերվում են ոչ թե հրեից հին տաճարին, ուր կատարվող ծեսը բացառապէս վերաբերում էր մարմնի սրբութեանը և ժամանակավոր մաքրութեանը, այլ եկեղեցուն, որն իր մէջ ներդաշնակում է մարմնավորն ու հոգևորը, քանզի սրանով հինկտակարանյան «ստուերը» լիալովեց էապէս նոր որակով՝ ճշմարտութեամբ: Եկեղեցու այս երկմիասնական հատկութիւնը բնորոշ է մարդուն, որի մէջ նմանապէս մեկտեղված են մարմնավորն ու հոգևորը («եկեղեցի = Մարդ»): Այսպիսով, խորհրդական նշյալ զուգորդութեամբ, այդ «տուն»-ը կամ «յարկ»-ը նույնական է մի կողմից եկեղեցուն և մյուս կողմից ադամորդուն: Ուստի նրանք իրենց մէջ բովանդակող հոգևորի շնորհիւ հարաբերվում են հավիտենական հոգևորին: Ակներևորեն եկեղեցագործելով բնաբանի միտք բանին՝ հեղինակն Աստծո տուն է համարում եկեղեցին, որ փոխաբերաբար անվանվում է «քաղաք Աստուծոյ»: Այդ քաղաքում գործում են «յոլով արուեստագէտք», որոնք օժտված են «հոգեհանճար առաքինութեամբ», ճարտարապետներ, որոնց դրած հիմքը ոսկուց և մեծագին քարերից է, ինչը և ապահովում է կառուցչի երկարակեցութիւնը: Այդ քաղաքում գտնվում են հոգևոր վաճառականներ, որոնք մարգարիտ են գնում, որով շահում են «զանճառ վայելութիւն», այն է՝ երկնքի արքայութիւնը: Քաղաքի պարիսպները Աստծո օրենքներն ու պատվիրաններն են, իսկ ամուր աշտարակը՝ «զգունդս սրբոց» և գիշերապահ զորքերը՝ «զանմարմին զաւրութիւնս»:

Արդ, շարունակելով և եզրափակելով իր վերլուծական դիտարկումը՝ Տիրատուրը ծանրանում է «եկեղեցի = երկինք» նվիրապետական զուգորդութեան վրա: Առաջնորդվելով միջնադարում բացարձակ հեղինակութիւն վայելող Դիոնիսիոս Արիսպագացու աստվածաբանական համակարգով՝ հեղինակը եռահարկ եկեղեցու հարկերից յուրաքանչյուրը հայեցումն է համարում երկնային քահանայապետութեան երեք կարևորագույն հատկութիւններին՝ մաքրագործման, լուսավորութեան և կատարելագործման: Երկնային նվիրապետութեանը համապատասխան այս հատկութիւններից յուրաքանչյուրը բնորոշ է «եւ բնակչաց սորա», ովքեր «աստուածաւանդ կարգաւք զարդարեալ» երկրավոր եկեղեցու մէջ նյութագործում են «երկնայնոցն եկեղեցւոյ համատեսակ զաստուածատեսակութիւն նոցա մարմնական մասամբք» (Ա Աթոռներ, Սերովբէներ, Քերովբէներ = Եպիսկոպոսապետներ, Եպիսկոպոսներ, Քահանաներ, Բ Տերութիւններ, Զորութիւններ Իշխանութիւններ = Սարկավագներ, Կիսասարկավագներ, Սաղմոսերգուներ, Ք Պետութիւններ, Հրեշտակապետներ, Հրեշտակներ = Կրօնավորներ, Ժողովուրդ, Երախաներ) երեք եռյակներով ներկայացնելով երկնային իննդասյա նվիրապետութեան երկրային այլակեցութիւնն ու գործառույթը:

ԲՆԱԳԻՐ

Ճառը հրատարակվում է, ըստ ՄՄ 2322 (թ. 43ա-49բ)⁸ և ՄՄ 3319 (թ. 34բ-40բ) ձեռագրերի, որոնք երկը պարունակող մեզ հայտնի գրչագրերն են.

Ա = 2322. Ճառերի ժողովածու, **Ժամանակ՝** Ժե դար: **Թերթ՝** 275: **Պրակ՝** $1 \times 2 + Ա-ԻԳ \times 12$: **Նյութ՝** թուղթ՝ լուսագծերով: **Մեծություն՝** $14 \times 17,5$: **Գրություն՝** երկայուն (15, 7×11 , 8): **Գիր՝** նոսրգիր: **Տող՝** 28⁹:

Բ = 3319. Ճառերի ժողովածու, **Ժամանակ՝** 1758 թ.: **Վայր՝** Սուրբ Հովհաննես Մկրտչի վանք (Սպեր), Սուրբ Աստվածածնի վանք (Կարին): **Գրիչ,** ստացող՝ Սարգիս Կարնեցի: **Թերթ՝** 278: **Պրակ՝** $2 + Ա-ԻԳ \times 12$: **Նյութ՝** թուղթ, լուսագծերով, լուսադրոշմով, 1 թագ, ներփակում շեղանկյուն ողկույզ. «A FAUCERE LANGDEDOC. 1748» 2 խոշոր ողկույզ՝ պսակված փոքր թագով, 3 «MAI»: **Մեծություն՝** $21,3 \times 15,3$: **Գրություն՝** միասյուն: **Գիր՝** նոսրգիր: **Տող՝** 29-30¹⁰:

Եսայի Նչեցու «Ի բանն մարգարէական, որ ասէ. Արդարութիւն Տեառն ուղիղ է եւ ուրախ առնէ զսիրտս, պատուիրանք Տեառն սուրբ է, եւ մնայ յաւիտեան» ճառից քաղված հատվածներն ընդգծել ենք թավ տառատեսակով և զետեղել անկյունավոր փակագծերում:

ՔԱՐՈՋ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ, ՈՐ ԱՍԷ «ՏԷՐ, ՍԻՐԵՅԻ ԶՎԱՅԵԼԶՈՒԹԻՒՆ ՏԱՆ ՔՈ ԵԻ ԶՏԵՂԻ ՅԱՐԿԻ ՓԱՌԱՅ ՔՈՅ» (ՄՂՄ. ԻԵ 8)¹¹

Զկատարեալ սէրն Դարթի եւ զմիամտութիւն կամացն, որ առ Աստուած ուսուցանէ մեզ սաղմոսս, եւ զգուշացուցանէ արդարոյն եւ հաւատացելոյն՝ ոչ բնակիլ ընդ շարս (տե՛ս Սղմ. Ե 5, 6, ԻԵ 5): Իսկ ըստ որում անբիծ եւ սուրբ զսիրտն իւր դաւանի, ցուցանի յանմեղութեան ասացեալ զսաղմոսս: Եւ այս ոչ եթէ ամենեւին անբիծ եւ մաքուր սրտիւ պարծի գոլ. զի այս ի վեր գտանի քան զմահկանացուացս բնութիւն, այլ յաղագս աննենգ եւ առանց դաւանանութեան կամացն, զոր ունէր առ Սաւուղ, ըստ նմանութեան Տեառն իւրոյ առ հրէայսն: Յաղագս այսորիկ եւ // (43բ) զորոշմն մակագրութեանս «ի կատարած» ասէ, այսինքն՝ յաղթութեան, որ նշանակէ, եթէ¹² խոհական բանին իւրով յաղթեաց ցասմականին, եւ ոչ հատոյց չար փոխանակ նենգ դաւանա-

⁸ Բնագրում նշել ենք այս ձեռագրի էջերը:

⁹ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. է, կազմեցին Ս. Եղանեան, Յ. Քէօսէեան, Տ. Շահէ քհն. Հայրապետեան, Գ. Բաղալեան..., Երևան, 2012, էջ 925:

¹⁰ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Ժ, կազմեցին Ն. Վարդանեան, Ա. Դիրանեան, Թ. Մինասեան, Մ. Մուրադեան, Ա. Ղազարոսեան, Երևան, 2019, էջ 1335-1342:

¹¹ Ա. Եկեղեցոյ՝ ի բանն. «Տէր սիրեցի զվայելչութիւն տան քո...»

¹² Բ թէ

նութեան Սաւուդայ: Այլ զբարին փոխատրելով ընդ նոր պատուիրանս, որ-
պէս եւ յայլուր¹³ ասէ, թէ՝ «Հատուցից չար փոխանակ այլոց, անկայց ի ձեռս
նեղչաց իմոց» (հմմտ. Սղմ. ՃԼ 5 է 5): Իսկ երկրորդ՝ տեսցում, թէ վասն է՞ր
սաղմոս անուանէ գերգս իւր: Արդ, «սաղմոս» ասի, ըստ յունականին, զի
եղանակաւ է ասացեալ¹⁴ զսա մարգարէս, եւ այս ոչ միայն, որ¹⁵ ըստ արտա-
բերական ձայնիս, այլ եւ փողս ծնծղայ զոյգ ընդ երգսն բաղխեալս¹⁶, [զի
անեցուսցէ նոքաւ գնեշտութիւն բանիցն յունկն լսողաց]¹⁷: [Քանզի չիք այլ
իմ, որ կարէ այնպէս վաղվաղակի գտրամադրութիւն կամաց մերոց զկնի իւր
յեղաշրջել¹⁸]: [Որպէս եւ արտաքինն գնորփեալս վասն զարութեան արհես-
տին առասպելեն՝ գիտելով, զի զարատւ է սա առ ի յեղաշրջումն մտաց:
Քանզի սատանայի սովորութիւն է զիւր խորհուրդն ընդ ներքին մարդս խառ-
նել, եւ այնպէս զմիտս մեր որպէս¹⁹ տոռամբ ի գերութիւն վարել: Խառնեաց
մարգարէս ընդ հակառակս նորա երգս զձայնեղանակացն եւ նուագոցն զա-
րութիւն ոչ միայն զպատշաճն եւ զդիրին, այլ ընդ դէպն եւ զգոծարինն աւգ-
նական, զի զարութիւն բանիցն յափշտակեացէ զկամս մեր ի նմանէ, եւ ընդ
այնոսիկ ուրախացուցէ: Քանզի լուեալ զհաղցրութիւն եղանակին, հարկա-
ւոր է մտացս քննել զզարութիւն բանին, թէ զի՞նչ էր բանն, որ զիս այս եղա-
նակաւս հեշտացոյց, եւ գտանէ, որպէս ասէ²⁰. «Յնծացէք առ Աստուած, աւգ-
նական է մեր, աղաղակեցէք առ Աստուած Յակովբայ²¹» (Սղմ. Զ 2)²²]: Եւ կամ
զայս, որ առաջի բանիս մեր եղ զսաղմոս, որ ասէ. «Տէր²³, սիրեցի զվայելչու-
թիւն տան քո»՝ յայնժամ յակամայ²⁴ կամաւ ձգի²⁵ սիրտս մեր առ սէրն Աս-
տուծոյ: Բայց նախ քան զամենայն, եւ ոչ զայս անտեղի է քննել, զի Գ (3) են
կատարելոցն ընթացք. ծառայականան, որ երկիւղին է, եւ վարձկանան, որ
արդարութիւն գործոցն է արդարակ, եւ երրորդ՝ սիրոյն կատարելութիւն:

¹³ Ա. այլուր

¹⁴ Ա. ասացեալ է

¹⁵ Ա. որ տողամիջում

¹⁶ Բ. բախեալ

¹⁷ Եսայի Կէցի, Ճառք, էջ 66:

¹⁸ Անդ, էջ 66:

¹⁹ Ա. որպէս տողամիջում

²⁰ Ա. չիք որպէս ասէ

²¹ Բ. Յակովբայ

²² Նոյն տեղում, էջ 66:

²³ Ա. չիք

²⁴ Ա. ակամայ

²⁵ Բ. ձկտի

Վասն որոյ մարգարէս սիրով միայն ընդարձակի առ Աստուած, զոր գիտելի է մեր այսպէս. **[զի Մովսէս ամենայն արինամն զերկիւղն եւ զսաստն եւ զսպառնալիսն ազդեաց²⁶]** անհնազանդ ոգւոցն, իսկ հնազանդելոցն արինացն՝ զառաքինութեան արդարակս, որ էր պարգեւական երկրին վայելումն:

Բայց սիրոյ նոցա առ Աստուած ոչ եցոյց, եւ ոչ իմացականին հպմամբ կարէին ամբառնալ յիմանալի բնութիւն Աստուծոյ եւ կամ յաննառս պարգեւացն վայելս: // (44ա) **[Իսկ երկիւղն եւ կամ մարմնատուր բարեաց տենչումն ոչ կարէին զմեզ միայն առ նա վերածել առանց սիրոյն: Որպէս ասէ առաքեալ. «Ես առաւել հանապարհ ցոյցանեմ ձեզ քան զամենայն, որ է սիրոյն» (Ա. Կորնթ. ԺԲ 31): Կարեւոր է ապա զայն ուսանիլ, զի մի՛ բռնութեամբ արինացն եւ ի հարկէ, այլ կամատուր յաւժարութեամբ առ Աստուած նուանեսցին: Վասն այսորիկ այսմ հանապարհի բարւոյ եւ քաղցրի եղեալ մեզ Դավիթ առաջնորդ, որ ցոյցանէ սաղմոսիւս եւ զԱստուծոյ ի վերայ մեր զառառութիւն գրոյն եւ զմերն առ նա փափագումն²⁷], ըստ որում ասէ. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան քո» եւ այլն: Ոչ²⁸ վասն տանջանաց կամ ակնկալութեան փառաց, այլ սիրեցեալք եղաք. սիրեցցոք զքեզ եւ զվայելչութիւն տան քո, որում յետինն է յոյս փառաց եւ երկիւղ տանջանաց: Սակայն զի տարտամութիւն մտաց մերոց տկարանայ՝ ընթացակից լինիլ պարզութեան իմաստիցն՝ մարմնական արինակաւ յայտնեսցոյ: Զոր արինակ ի տան իշխանի առ որդիս սիրելիս, եւ առ վարձկանս եւ ի ծառայս է տեսանել զանազանութիւն: Քանզի հյու եւ հպատակ եւ հաւասար գտանին Հաւ երեմի²⁹ կարգին³⁰, այս է՝ որդիքն, վարձկանքն եւ ծառայքն: Սակայն զհնազանդելոցն կամսն որիչ գտանես ի միմեանց: Զի ծառայն ըստ առաջին ախորժակացն, եւ ոչ բնաւ դառնա լինիլն կամի եւ ոչ ի սիրոյ սպասատուել յորդորի, բայց պակուցեալ յերկիւղէ տանջանացն, ամենայն հրամանին պատկառ կայ հնազանդութեամբ: Ապա թէ յայնմանէ անհոգ լիցի՝ ծոյլ եւ հեղձ ի պաշտամանն գտանի: Նաեւ³¹ վարձկանն եւս, որ վասն³² յերկս աշխատութեանցն սակս հանդերձեալ հատուցմանն ճգնին: Իսկ որդին իմաստուն գիտելով զգոյթ հաւրն, աներկիւղ ի պատուհասէ, սակայն զպատուիրանս եւ զսէրն ունելով յորդո-**

²⁶ Եսայի Նշեցի, Ճառք, էջ 66:

²⁷ Ա. փափաքումն | Անդ, էջ 66-67:

²⁸ Բ ՈՐ

²⁹ Ա. երեմ

³⁰ Բ կարգն

³¹ Ա. Իսկ

³² Ա. չիք

րիշ, նախայաժար կամամ գհայրն ցանկայ ուրախ ի գործս իւր առնել: Եւ որչափ նաշակէ գհաղցրութիւն սիրոյ հաւրն՝ խոնարհութեամբ գհնազանդութիւն ողջունէ, թէպէտ եւ չէ երկիւղ ի միջի, այլ բաղձանք ուրախ առնելոյ գհայրն քաջալերէ գնա եւ մահու յառնել առարկու:

Արդ, զայս կատարելութիւն կարգաց³³ սիրոյ յորդորէ զմեզ Դաւիթ ունել առ Աստուած, զոր եւ ինքն ունէր ոչ միայն առ նա, այլ եւ վայելչութիւն տան նորա եւ յարկաց: Որպէս³⁴ եւ երգէ բանիւս առ Տէր՝ ասելով. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան քո» // (44բ) եւ այլն: Բայց նախ քան զամենայն քննելի է մեզ, եթէ քանի՞ տուն է Աստուծոյ³⁵, եւ ո՞ր է «տունս» այս, զոր սիրել դաւանի, զի մի՛ հոմանումսմբն մոլորիցիմք: Արդ, չորք են տունք Աստուծոյ, որք յանելական քանէ նորա հաստատեալ կառուցան: Նախ եւ առաջին աշխարհս, երկրորդ՝ ժամուն, որ ի Սողոմոնէ շինեցաւ, եւ ի Զարաբաբելէ նորոգեալ զարդարեցաւ ի մարմնանալ Բանին Աստուծոյ, երրորդն՝ եկեղեցի սուրբ, որ անշարժ կառուցաւ, եւ չորրորդն՝ մարդն կենդանի՝ աշխարհ երկրորդ ի վերայ աշխարհի³⁶: Եւ զի տուն անուանի աշխարհս եւ մարդս՝ տնտես ի սմա: Եւ դարձեալ զինքն նրազով Աստուածութեան վառեալ զիւր մարմինն եւ ած աւել տան իւր (տե՛ս Դուկ. ԺԵ 8)՝ աշխարհի: Եւ Դաւիթ ասէ. «Արարեւ զերկինն որպէս խորան, եւ արկեր ի վերայ ջուրց զվերնայարկսն նորա» (Սղմ. ՃԳ 3): Եւ Պաւղոս ասէ. «Ամենայն տուն կազմի յումմէ կազմի, իսկ որ զամենայն արար, Աստուած է» (Եբր. Գ 4): Եւ Աստուածաբան անտարանիշն Յոհաննէս ասէ. «Բացաւ տանարն Աստուծոյ յերկինս» (Յայտ. ԺԵ 5): Եւ աշխարհ է, ըստ Պղատանի, յերկնէ եւ յերկրէ, ի հրեշտակաց եւ ի մարդկանէ³⁷: Իսկ զերկրորդն, որ է խորանն Մովսէսի, նախ սոյն ինքն մարգարէս յայլուր երբեմն տուն անուանէ ասելով. «Մտից ի տուն քո պատարագաւ եւ տաց [քեզ զուխտս իմ]» (Սղմ. ԿԵ 13): Եւ Տէրն առ փարիսեցիսն ասէր վասն Դաւթի, թէ՛ «Զի՞նչ արդ եմուտ ի տուն Տեառն եւ գհացն զառաջատուրութեան³⁸ եկեր» (Դուկ. Զ 4): Եւ դարձեալ ասէ Դաւիթ. «Թագաւոր զաւրութեանց սիրելոյ գեղեցկու-

³³ Բ յարկաց

³⁴ Բ որ

³⁵ Բ չիք բայց նախ քան... Աստուծոյ

³⁶ Այս միտքն արձագանքն է Հերմես Եռամեծի այն խտացումին, թէ «է փոքրիկ աշխարհ մարդ». տե՛ս «Հերմեայ Եռամեծի առ Ասկղեպիոս Սահմանք», աշխատ.՝ ակադ. Հակոբ Մանանդյանի, ԲՄ, № 3, 1956, էջ 299 [1]:

³⁷ Հմմտ. «Արդ, աշխարհս է բաղկացութիւն յերկնէ եւ յերկրէ եւ որ ի մէջ սոցունց պար առեալ են զմիմեանց բնութիւն...», տե՛ս «Արիստոտէլի յաղագս աշխարհի», Կորին վարդապետի, Մամբրէի Վերձանողի եւ Դաւթի Անյաղթի մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833, էջ 604:

³⁸ Բ առաջատուրութեան

թիւն տան քո» (Սղմ. Կէ 13): Եւ ի գիրս Թագաւորութեան ասէ, թէ՛ «Հեղի փահանայն նստէր աթոռով առ դրանն տանարին Տեառն» (Ա. Թագ. Ա. 9), «Յամին չորեքհարիւրերորդի հինգերորդի ելանելոցն որդոցն Իսրայէլի յերկրէն Եգիպտացոց շինեաց Սողոմոն գտուն Տեառն» (Գ. Թագ. 2 1): Եւ յաղագս վերջին տանն ասէ Աստուած առ Եզեկիէլ. «Որդի մարդոյ, նկարեցես գտունդ եւ զպատրաստութիւն³⁹ իւր» (Եզեկ. ԽԳ 11): Եւ յայլուր դարձեալ ասէ. «Շուրջ շրջանակաւ տան Քերովբէք եւ արմաւենիք» (Եզեկ. Խ 16): Իսկ գերբորդ տունն, որ է եկեղեցի, տուն անուանէ մարգարէն, եւ ասէ. «Յաւուրս յետինս յայտնի լեառն Տեառն եւ տուն Աստուծոյ ի վերայ գլխոց լեռանց» (Միք. Գ 1): Եւ Դավիթ երգէ. «Ի մէջ Սիւանի տան քով վայել է սրբութիւն, Տէր, ընդ երկայն ատուրս» (Սղմ. Ղե 5): Եւ թէ՛ «Տնկեալք եղիցին ի տան եւ ի գաւիթս Աստուծոյ մերոյ ծաղկեցին» (Սղմ. ՂԱ 4): Եւ փողն Տարսամացի գոչէ. «Տուն Տեառն ոչ է ձեզ տեղի հաց ուտելոյ» (Ա. Կորնթ. ԺԱ. 20): Եւ Տէրն արարեալ խարազան չուանեալ, եւ եհան զամենեսեան ի տանարէն: Ասէ. «Տուն // (45ա) իմ տուն աղաւթից կոչեսցի, եւ դոմ արարիք զգա այրս աւագակաց» (Յովն. Բ 15, 17): Եւ դարձեալ ասէ. «Ո՛հ գիտէք, եթէ ի տան Հաւր իմոյ պարտ է ինձ լինել» (Ղուկ. Բ 49): Իսկ չորրորդն, որ է մարդն, յայտնապէս ուսանիմք ի մարգարէնն տուն անուանեալ: Ասէ. «Դոմ տանար Աստուծոյ կենդանոյ էք, եւ հոգի Աստուծոյ բնակեալ է ի ձեզ» (Բ Կորնթ. 2 16): Որպէս եւ ասաց Աստուած, թէ՛ «Գնացից ի նոսա, եւ բնակեցայց ի նոսա, եւ եղեց նոցա Աստուած, եւ նոքա եղիցին իմ ժողովուրդ⁴⁰»: Նմանապէս եւ Պաւլոս ասէ, թէ՛ «Յորոյ տունն մեք իսկ եմք» (Եբր. Գ 6):

Արդ, որովհետեւ հաւատարիմ եղել մեզ բաժանումն փառից աստուածային տանցս, նոյնպէս եւ անուանադրութիւն աստուածայնոց բանիցն: Բեր աստանոր եւ զտեսակ կերպարանց նոցա ցուցցով: Արդ, զձեւ կերպարանաց աշխարհին իբրեւ զկազմած գեղեցկայարդար եռայարկ շինուածոց նմանեցուցանէր Դավիթ՝ ասելով. «Զգեաց զերկինս որպէս խորան, զվերնայարկ» (Սղմ. ՃԳ 2): Արդ, սա վերին յարկ զիմանալեաց աշխարհն կոչէ, զոր եւ⁴¹ իբրեւ վարագուրաւ երկնային գնդին առագաստեալ է եւ անջրպետեալ ի զգայական բնութեանցս, լի եւ անթերի, անմահ եւ անմարմին կենդանեալ, զոր հողմն եւ հուր եւ հոգիք հարկաւոր՝ կարգեալք ի սպասատրութիւն Աստուծոյ՝ անուանեն Գիրք (տե՛ս Եբր. Ա. 14): Ամենեւին սուրբք եւ զուարթումք կարգեալք

³⁹ Ա. զպատրաստութիւնդ

⁴⁰ Բ ժողովուրդք

⁴¹ Բ չիք

առ դրունս երկնաւոր Թագաւորին: Յերիս երեւակ փահանայապետութիւնս որոշեալ, մաբին եւ լուսաւորին եւ կատարելագործին, ըստ վայելչութեան նոցա կարգաց, եւ գերազանցեալ ըստ թոյլ նոցայն փանակութիւն, ըստ տեսլեանն Դանիէլի, որ «հագարս հագարաց, ասէ, եւ բիրս բիրուց» (Դան. է 10): Իսկ սահման բնութեան նոցա՝ էութիւն ինքնակատար, անմարմին, եւ այլ՝ լոյս թափանցիկ, հոս անկիզանող, հողմ անվայրափակ: Իսկ գերագոյն փան զնոսա է աստուածպետականն լոյս, որ է Ինքն՝ Սուրբ Երրորդութիւն՝ անջրպետեալ եւ գերամբարձեալ յեղականացս բնութեանց, զոր Պաշտօն ներքին կողմն վարագորին կոչէ՝ ասելով. «Յոյսն մեր եմուտ ի ներքին կողմն վարագորին» (հմմտ. Եբր. 2 19): Եւ դարձեալ ասէ. «Որ ելն ի վերոյ փան զամենայն երկինս, զի լցցէ զամենայն» (Եփես. Դ 10): Որով իմանամք ճշմարտապէս, թէ որպէս զգալի երկնիւ հրեշտակացն խորան ի մէնջ է անջրպետեալ, այսպէս եւ յանմարմնոցն իմանալի երկնիւ՝ վերին խորանն, ուր կայ Աթոռ⁴² Աստուածութեան: Իսկ ստորին յարկն է ներքին աշխարհն, // (45բ) յորում⁴³ մեք ամենայն զգայական կենդանիս եմք բնակեալ՝ ստեղծեալք յԱրարչն կարաւոր բնութեան կերակրեալք ի նմանէ եւ դարմանեալք ըստ մարմնոյ մարմնական պիտոյիւք եւ ըստ հոգւոյ՝ բանի եւ իմաստութեամբ: Քանզի որպէս եւ⁴⁴ ստեղծաք ի նմանէ կրկին էութեամբ, այսինքն՝ բանական եւ անբան, մահկանացու եւ անմահ, տէր եւ իշխան ստորնայնոցն, եւ ընդ իշխանութեամբ վերնոցն՝ տեսող եւ գիտող իմանալի եւ զգալի արարածոց ի ձեռն կրկին կազմած բնութեան: Քանզի եւ ըստ չափոյ եւ նմանութեան նիւթական եւ զգալի գոյիցս ընկալաւ եւ մարդն զկազմութիւն զգայական բնութեան, որպէս զի նմանեալնն զնմանն գիտասցէ: Այս է՝ ի ձեռն երեսացն զգոյնսն եւ զլոյսն, որ մասն եւ խուզումն է հրոյն՝ ի ձեռն մաքրութեան համատեսակ տեսարանացն: Իսկ ունկամբն՝ զձայն, որ աւոյլ է ծնունդ, յորումն արտաբնական մտանէ ի մարդն ամենայն տեսակ խաւսից եւ բանից: Իսկ հոտոտելիք՝ գործիք եւ ընդունակք հոտոց եւ հիւթից եւ ամենայն գոլոշից, որ ի գիւնութենէ ջուրց գոյանայ յամենայն արմատս, ի ծաղիկս, ի պտուղս, ի տերեւս, որ ճաշակելեամբ ընդունի մարդ զհամադամս ամենայն հիւթից եւ համոց: Եւ ի ձեռն փմաց՝ զբոլոր կերակրոց ճաշակս: Այսպէս եւ շաւշափելեամբ է զխոշորութիւն եւ զոլորութիւն⁴⁵, զխտութիւն եւ զանգայտութիւն, զջերմութիւն եւ զցրտութիւն ամենայն գոյիցս: Եւ այսպէս ի ձեռն նմանից զնմանն գիտելով, որպէս

⁴² Ա. աթոռ

⁴³ Ա. ուր

⁴⁴ Բ. չէք եւ

⁴⁵ Բ. զշարկութիւն (°)

ասաց, զոր դրումք բնութեանս կոչեցին Գիրք եւ մուտ ամենայն իմաստից ի հրապարակս մտացն, ըստ իշխան եւ թագաւոր բնութեանս մերոյ: Միտք առեալ զգիտութիւն էիցս, ի ձեռն սոցա ամբառնայ նոքաւ յանմարմնոցն յաշխարհ եւ ի նոցայն տեսութիւն, ըստ բնական բնութեան աշխարհիս իմաստնանայ, մանաւանդ ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ ամենատես գիտութեան, ուստի ամենայն արհեստ եւ մակագոյրիւն յարմարեալ կազմի եւ լուսաւոր խորհուրդ, որոյ լուսով⁴⁶ գերամբարձեալ մարգարէս տեսանէ զվերնայարկ տանն Աստուծոյ, ընդ որ սխարացեալ հիանայ եւ հարցանէ զԱստուած ասելով. «Տէր, ո՞վ կացցէ ի խորանի բում, կամ ո՞վ բնակէ ի լեառնոյ յափտենական» (Սղմ. ԺԴ 1): Եւ լսէ պատասխանի ի Տեառնէ. առաջինն՝ որ գնայ անբիծ կենաւ՝ եւ երկրորդն՝ որ ունի կատարեալ զգործս արդարութեան // (46ա), երրորդ՝ խաւսի զնշմարտութիւն առ ընկերս եւ առ աշակերտեալսն, չորրորդ՝ ոչ զոք նենգել լեզուաւ եւ ոչ առնել շար ումեք գործով, հինգերորդ՝ զվարս այնպէս ուղղել, որ անզգամ նախատիւնս ի մերձատրէն ոչ ընկալցի: Եւ ի վերայ այսոցիկ վեցերորդն՝ ոչ տալ տոկոսեալ գարծաթ եւ ոչ առնուլ յիրաւունս դատաստանի կաշառս, ի ձեռն որոց բնակէ մնայ անսասանելի ի վայելչութեան տանն, յոր զարթուցեալ մարգարէս, ներգործէ ի վերայ այլոց բարեացն, զոր ունէր, եւ զայսոսիկ գլխատրեալ առաքինութիւնք յաղագս սիրոյ եւ վայելուչ տանն բնակութեան:

Զոր եւ յերգս առեալ պարէ ասելով. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան⁴⁷ քո»։ վասն զի տեսի ի դմա փոխանակ հողեղէն յարկացս զանձեռագործ խորանսդ, եւ փոխանակ անհարթ բերմանց կենցաղոյս զամենայնիւ կարգաւորն եւ զանփոփոխականն, եւ փոխանակ ժամանակէիս՝ զմշտնջենաւորն եւ զիմաստագործ վայրն, որ զարդարեալ է աննառելի փառաւ Աստուածութեան, որոյ ճարտարապետ եւ արարիչ Աստուած է: Առ որ հիացման եղեալ, ջանայր նախ քան զժամանակն ելից անդ լինիլ, ըստ որում եւ յայլուր ասէր. «Ծարափ է անձն իմ առ քեզ [Աստուած հզար]» (Սղմ. ԽԱ 3): Եւ զժամանակն անջրպետութեան պանդխտութեամբ իւր վարկանէր, եւ ողբայր՝ ասելով. «Վա՛յ ինձ, զի պանդխտութիւն իմ ընդ երկարեցաւ» (Սղմ. ՃԺԹ 5): Յայս⁴⁸ վայելուչ տանս տեսութիւն եւ Պաւղոս երբեմն յափշտակեցաւ, յորմէ ի հիացման եղեալ ասէ. «Լուայ զբանս աննառս, զոր ոչ է պարտ ումեք խաւսիլ» (Բ Կորնթ. ԺԲ 4):

⁴⁶ Բ եւ լուսաւորի խորհրդաւոր լուսովն, յորմէ *փ/ւ* լուսաւոր խորհուրդ... որոյ լուսովն

⁴⁷ Բ ի տան

⁴⁸ Բ զայս

Իսկ յաւելուած բանիս, որ ասէ. «Եւ զտեղի յարկի փառաց բոց», ոչ վայրապար ինչ կրկնաբանութիւն է, այլ իմացուացս ինչ յայտնաբանէ: Քանզի եռայարկ ուսա՛մ գծեւ աշխարհիս. ներքին՝ զգայական աշխարհս, որ մահկանացուացս է վայր եւ տեղի բնակութեան, եւ միջնայարկ՝ զիմանալեացն աշխարհ, որ անմահիցն է տեղի բնակութեան, եւ անջրպետ եւ վարագոյր է ի մէջ սոցա հրեղէն երկինն եւ հաստատութիւնդ: Իսկ վերնայարկ եւ առաջին երկին, որ կայ փառք անպարագրելի Սուրբ Երրորդութեան՝ անջրպետեալ իմանալի վարագուրաւ ի հրեշտակական վայրէն, զոր այժմ մարգարէս «տեղի յարկի փառաց» (Սղմ. ԻԵ 8) անուանէ, եւ Պաւլոս՝ «ներքին // (46բ) կողմն վարագորին» (Եբր. Զ 19), եւ Մովսէս՝ «երկնից երկինս» (Բ Օր. Ժ 14), յորոց արինակ եւ նմանութիւն ձեւացուցեալ կազմեաց ի հնումն զվրան ժամուն եւ ի նմա՝ զՍուրբն սրբոցն, որ եղաւ տապանակ Վկայութեան, զոր երկրորդ տուն անուանեցա՛մ: Քանզի նմանութիւն բոլոր աշխարհիս կանգնեցաւ խորանն, ըստ որում ասէր, որ խաւսէրն ի նմա տեսեալ. «Արասցես, ըստ արինակին, որ ցուցաւ⁴⁹ Բեզ ի լերինն» (Ելք ԻԶ 30): Եւ արդ, որպէս ուսանիմք. ահա, զի եռայարկեան յարդարեցաւ շինուած խորանին եւ Սրբութիւն սրբոցն, որ կայր արկղն կտակարանացն, հաստատեալ բերէր յինքեան, որպէս ասացաւ, զարինակ վերին երկնին, որ վայրն փառաց լուսատուեալ Սուրբ Երրորդութեան կոչիւր, որ աշտանակն էր եւ սեղանն խնկոց, յայտնագոյն տպատուէր զհաստատութիւնդ, որ լուսատուրդ եմ, որ ի վերոյ քան զնա հրեշտակացն վայր: Իսկ արտաքին երկրորդ վարագորին, որ սեղան ողջակիզացն էր, ցոյց եւ արինակ աշխարհիս եւ լուսնոյս ի խոնարհ: Քանզի ի վերայ այնմ սեղանոյ անբան եւ զգայական կենդանեացն մարմինմ մատուցեալ լինէին յողջակէզս:

Որպէս եւ երկիրս զգալի կենդանեացս է տեղի եւ վայր բնակութեան, իբրեւ սեղան ամենալի յԱստուծոյ կազմեալ: Արդ, իբրեւ ետես հոգովն, եւ իմացաւ զսա պատկեր եւ նմանութիւն երկնից եւ բոլոր աշխարհիս եղեալ, հիանայ ընդ վայելչութիւն սորին, որ յԱստուծոյ հրամայեցաւ նմանութիւն իւր գերահրաշ արուեստին, սիրէր միշտ եւ մաղթէր կալ եւ մնալ ի սմա: Որպէս ասէր. «Բնակիլ ինձ ի տան Տեառն ընդ երկայն ատուս» (Սղմ. ԻԲ 5), եւ թէ՛ «Շուրջ⁵⁰ եղէց եւ մատուցից ի խորանի նորա պատարագ արհնութեան» (Սղմ. ԻԶ 6): Եւ զի սիրէր զսա Դաւիթ ոչ իբր զնշմարտութիւն ինչ կամ կատարեալ եւ անպական վայելչութիւն, այլ իբրեւ նախակրթութիւն վերամբարձական, որով յիմանալի խորանին վայելչութիւն վերամբառնայր: Որպէս եւ երեւելի կար-

⁴⁹ Բ ցուցաւ

⁵⁰ Բ շուրջ շուրջ

գաւոր եւ ի գեղեցիկ տեսութենէ աշխարհիս զաներեւոյթն կատարէր, սոյնպէս եւ ի սորին գեղեցկադիր յարմարութեանց իմաստասիրէր զաներեւոյթն, եւ լնոյր զիղծս բաղձանաց ի սմա, յորմէ վայելմանէ ի բանձրութենէ մարմնոյն արգելեալ լինէր առ ժամանակ մի:

Այլ եւ առ ժամանակեայ մաքրութիւն եւ խորհրդածութիւն արինացն նա-
նապարհ եւ մուտ լինէր նմա // (47ա), առ⁵¹ որում ցանկայր, ըստ թանձրա-
սիրտ ժողովրդեանն հրէից, որով ինքն ամբաստանէ ասելով. «Որդիք մարդ-
կան, մինչեւ յէ՛րբ էք խստասիրտք, ընդէ՛ր սիրէք զնանրութիւն եւ խնդրէք
զստութիւն» (Սղմ. Դ 3): Կամ մոլար եւ յիմարեալ իմաստնոցն յունաց, որք զաշ-
խարհս քննեցին եւ ընդ կարգ յարմարութեանցն հիացան, բայց զԱրարիչն եւ
զԱրուեստաւորն ոչ իմացան: Բայց ոչ այնպէս թէ եւ ասէ. «Տէր, սիրեցի զվայել-
չութիւն տան եւ զտեղի փառաց»: Մի⁵² կարծէր, թէ կատարեալպէս զայսմանէ
ասէ, այդ զայն, առ որում սովաւ ամբառնայր: Քանզի տանարն չէր շինեալ եւ
խորանն այն ինչ հնացեալ էր, այլ զայն տունն, զոր նախ կանխեալ ասացաք,
նոր փառք Աստուածութեան է հանգուցեալ, որ սեղանն է եւ ձայնք արհնու-
թեանցն եւ անհաս սփանչելիք: Զայն վայելչութիւն տան խոստովանի սա սիրել,
նոր այսոքիկ են փառաւորութիւնք, որ Քահանայապետն մեր Յիսուս մտեալ
եղել (հմմտ. եբր. Զ 20, նաև՝ Դ 1, Դ 14), մեզ նորին դուռն եւ նանապարհ: Արդ,
այնչափ ոչ կարէ սիրել զայն տունն⁵³ հոգի, մինչդեռ զերեւելիսն ճշմարիտ վար-
կանի: Իսկ ապա եթէ ի սոցա ունայնութենէն գիտութեամբն արտաքս վազել
չիք ի զոփալոյ սիրոյ դադարիլ առ ի վերին տանն ըղծիցն տեսութեանց որպէս
սա պաշտի ասելով. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն»:

Եւ արդ, զայսոսիկ ուսեալք, եկեսցոյք այսուհետեւ ի գլովսն երրորդ, եւ
ելցոյք ի տունն բարձրագոյն, եւ ի խորհուրդն կատարեալ: Որպէս ոմն տեսա-
նող յորդորէ զմեզ ընդ իւր ելանել. «Եկայք, ելցոյք ի լեառն Տեառն եւ ի տուն
Աստուծոյ Յակոբայ» (Ես. Բ 3): Ընդ որս հիացեալ Դաւիթ անճառելի տես-
լեամբ փարի, եւ սակս բազմահանճար խորհրդոյն, երբեմն «լեառն Աստու-
ծոյ մայր Սիոն» (հմմտ. Սղմ. Կէ 16) զսա կոչէ, եւ այլուր՝ «յարկ Աստուծոյ եւ
բաղաք Տեառն Բարձրելոյ» (հմմտ. Սղմ. Խե 5) վերաձայնէ, եւ երբեմն «դաշտ
մայրեաց» եւ «վայր դալարոջ», եւ «հովիտ արդիւնաբեր» զսա առակէ (տե՛ս
Սղմ. ՃԼԱ 6, ԻԲ 2): Նոյնպէս եւ այժմ տուն Տեառն եւ տեղի անտանելոյն
երկնի, ի յերգս առեալ պատմէ ասելով. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան
քո»: Բայց գիտել արժան է, զի «զվայելչութիւն» ասելով զնորս յաւել, զի գե-

⁵¹ Բ չ/բ առ

⁵² Բ Զի

⁵³ Ա զայն տուն սիրել

ղեցկացեալ է ամենայնի՝ խառնելով նորն ընդ հնոյն եւ իմանալին՝ ընդ զգալոյն: Զի յարկն առաջին մարմնական եւ զգալի յարինուածով միայն ընկալաւ զկատարումն: // (47բ) եւ ուր նմա մատչէին անասնոցն ջոկօք եւ անբանիցն հեղմունք արեանց, որ ոչ կարէին ընդ միտս կատարել, ըստ առաքելոյ, այլ միայն ըստ մարմնոյ սրբութիւն եւ առ ժամանակեայ մաքրութիւն (տե՛ս Եբր. Թ 19-22, Ժ 4):

Իսկ նորս եկեղեցի կատարեալ եւ լի գոլով ամենայն խորհրդածութեամբ, որպէս ասացաւ: Զի ի սմա լցաւ ստուերն ճշմարտութեամբ եւ մարմինն՝ հոգւով: Զի որպէս զմարդն, որ ի կերպարանս Աստուծոյ ստեղծաւ, եւ դրախտն աստուածատունկ, յոր եղաւ՝ կրկին ունելով զբաղկացութիւն յիմանալոյ ասեմ եւ ի զգալոյ կազմեալ: Քանզի եղեմականն վայր անմահութեան գոլով տեղի եւ անապական եւ անծորելի ունելով պտուղ եւ անստուեր ունելով զհառագայթ լուսոյն, սակայն թանձր գոլով եւ երկնային վայր ի վերայ բարձրագոյն լերին հաստատեալ: Սոյնպէս եւ մարդոյս կազմութիւն ի հոգւոյ իմանալոյ եւ ի մարմնոյ զգալոյ գեղեցիկ հաստատեցաւ եւ զարմացման արժանի: Զի մարմնովն անթերի բերելով յինքնան զամենայն զգայական եւ զգոյնդէն արարածս, իսկ հոգւովն զիմանալի բնութիւն, որ եւ հիացումն շարժեաց զանմարմին էութիւնս: Այսպէս եւ տե՛ս գայս զաստուածային տունս յարինուածս, զի բերելով յինքն զաստուածակազմ արարածոցս եւ զհնոյն ամենայն յարինուածս⁵⁴, խառնեալ աստուածայնոյն հանճարով, զի միջոց է վերնոյն եկեղեցւոյ եւ ստորնայնոյս՝ զերկոսին բերելով յինքն: Ըստ որում առաւելեալ ի սէր եւ ի հիացումն շարժէ զմարգարէս: Որպէս ասէ. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան քո»: Եւ գայս ոչ ի դէմս մարդոյ, այլ ի դէմս Աստուծոյ դաւանի, որ գիտողն է ամենայնի, եւ որ լինելոցն է⁵⁵ առ յապա, նմա միայն էր տեսանել, եւ որոց նոյն յայտնէր: Եւ արդ, այսոքիկ այսպէս որպէս ասացաւ:

Եկեսցո՛ւմ նախ եւ ասացո՛ւմ, թէ վասն է՞ր տուն Աստուծոյ եկեղեցի կոչեցաւ, եւ երկրորդ, զի մի եւ նոյն գոլով, վասն է՞ր ի զանազան անուանս եւ յիրս զաղափարի, եւ երրորդ՝ ասացո՛ւմ զի՞արդ համակարգ է եւ նման երկնայնոցն մերս եկեղեցի: Եկեսցո՛ւմ յառաջին⁵⁶ գլուխն եւ ասացո՛ւմ՝ զի՞նչ նշանակէ տուն Աստուծոյ զեկեղեցի կոչել: Եւ նախ գիտել արժան է, զի եկեղեցի անուն տիրապէս ի վերայ ժողովրդեանն առնու քան ի տունն, ըստ այնմ, զոր ասաց Աստուած առ // (48ա) Մովսէս. «Եկեղեցացոյ ինձ զժողովուրդն», այ-

⁵⁴ Թ չ/բ զի բերելով յինքն... յարինուածս

⁵⁵ Ա, Եր

⁵⁶ Թ առաջին

սիննն՝ ժողովեա, եւ գիր ժողովողին «եկեղեսիաստէս»⁵⁷ կոչի, որ է ժողովող, ապա, ըստ պարզ տեսութեան ժողովողին, մարդիկս եւ ոչ եթէ տուննս: Բայց սա հոմանունաբար սոյնպէս⁵⁸ կոչի եկեղեցի իբր ժողովարան, նաեւ՝ ժողով, իբր մի հոգի ընկալան ի շնորհացն Աստուծոյ տունս եւ մարդիկս: Եւ անձնաւորեցաւ եւ սա զարութեամբ Հոգւոյն Աստուծոյ ի ձեռն արհնութեան հաւասար նոցա եւ զմի հոգի ունելով մի անուամբ կոչել տունս եւ բնակչացն վայելուչ էր: Զոր եւ ուսուցանէ մեզ պատմութիւն Գործոց առաքելոցն հաւանաբար, թէ յաւորն Պենտէկոստէին նախ զտունն ելից, յորում առաքեալն նստէին: Եւ ապա բաժանեալ լեզուք իբրեւ ի հրոյ, նստաւ իւրաքանչիւր ի վերայ նոցա: Զառ ապա խորհուրդն ազդելով սոցայ, զի ամենայն եկեղեցի նախ իննն ընդունի զՀոգին Աստուծոյ, եւ ապա զմեզ ծնանի աւագանին արգանդով հոգեպէս: Եւ անեցուցեալ վարդապետական ստեամբ ի զանազան վիճակս աշտինանաց յետ կատարման հոգեւոր հասակին վիճակէ զոմանս:

Իսկ զորս ոչ առ սոյն զարեմ նոքամ հովուէ, եւ ընդ յարկաւ իւրով միշտ ամրափակեալ պարսպէ: Ուրեմն ապա մի մարմին են յանշնչական⁵⁹ յարձանաց տաճարս կանգնեալ: Եւ որդիքն առ ի սմանէ ծնեալ միով հոգով կենդանացեալք: Ուստի եւ Գիրք սուրբ եւ արհնութիւնք երգոց եղանակապէս⁶⁰, որպէս ընդ մի դէմս անձին խաւսին ընդ նոսա զուրախարար եւ զաւետեաց հնչմունս: Սակայն մեզ պարտ է իմանալ, եթէ առ մեզ են ամենայն խորհրդածութիւնք բարբառոցն, որք ի գիրկս նորա սնեալ խրախանամք ի Քրիստոս Փեսայ նորին: Զայս եւ առաքեալ գրեաց. «Յորժամ եկեսցէ եկեղեցին ամենայն ի մի վայր՝ ոչ է տուն Տեառն ձեզ տեղի հաց ուտելոյ» (Ա. Կորնթ. ԺԱ. 20): Եւ Տէրն առ Պետրոս ասէ. «Ի վերայ քո շինեցիք զեկեղեցի իմ» (Մատթ. ԺԶ. 18)՝ զուղիղ դաւանութիւն հետեւեցուցանելով՝ զքրիստոնէից ժողովս նշանակեալ⁶¹: Եւ այսոքիկ այսպէս:

Բեր ըստ խոստմանն մերում եկեսցոք եւ ասացոք, թէ վասն է՞ր ի զանագան անուանս եւ յիւս գաղափարի եկեղեցի «լեառն» ասի. Վասն անուանելի զարութեան եւ բարձրագոյն խորհրդոյն, ըստ բանին Տեառն, որ առ Պետրոս, թէ՛ «Իրունք դժոխից զնա մի՛ յաղթահարեսցեն» (Մատթ. ԺԶ. 18) // (48բ): Եւ յայլուր Պաղոս գրէ. «Մերձեցեալ էք ի յերկինս յեկեղեցիս անդրան-

⁵⁷ Բ եկեղեսիաստէս

⁵⁸ Ա. սահման անուանաբար սոցա *սինն* սա հոմանունաբար սոյնպէս

⁵⁹ Ա. անշնչական

⁶⁰ Ա. եղականապէս

⁶¹ Բ նշանակելով

կաց, եւ յոգիս արդարոց կատարելոց եւ ի միջնորդ նորոյ ուխտիս Յիսուս» (Եբր. ԺԲ 23):

Այլ եւ «սուրբ եւ պարարտ» (Սղմ. Կէ 16) անուանէ վասն սրբութեան եւ զանազան աշտիճանացն, յոր բարձրանան ւածեալքն ի նմա: Իսկ եւ դարձեալ եւ ի Սիւան յորջորջի, որ թարգմանի «դիտանոց եւ պատուար»⁶²: Զի ի սմա բարձրացեալ դէտքն ամենահայեաց, առ որս ասէր Աստուած. «Ուրդի մարդոյ, դէտ կացուցի զեզ ի վերայ ժողովրդեանդ» (Եզեկ. Գ 17): Քանզի սոքա բարձրացեալ յիմաստ գիտութեան հոգեւոր հանճարոյն յայտնի հայեցուածով հային յերկնից արհայութեան եւ աննառ բարեացն խոստմունքն⁶³. նաեւ՝ յերկրային անհաստատ վայրս եւ յամբոխականն բերմունս: Եւ տան պատուէրս⁶⁴ կենաց մարդկան, թէ պարտ է փախչել աստուստ զվաղագոյն փախուստն, եւ արհամարհել զանհաստատ սէրս ստորնայնոցս եւ ընդ մշտնջենատորին կապիլ անփակտելի⁶⁵ սիրով: Այլ եւ ոմանք տեղի սգոյ զսա թարգմանեցին, զի երանելիքն ի Տեառնէ սգաւորք ի սմա կալով (տե՛ս Մտթ. Ե 4), ճշմարիտ եւ ջերմեռանդ սրտի ողբալով լուսնան զյառաջագոյն յանցանսն սպաշխարութեամբ, միշտ լուսնան արտասուամ զմահինս մարմնոյ իւրեանց⁶⁶ զմարմնոց իւրեանց զմահինս (հմմտ. Սղմ. Զ 7):

Կոչի եւ փաղափ կենդանւոյն Աստուծոյ, ըստ որում եւ Դաւիթ երգէ. «Գնացք գետոց ուրախ առնեն⁶⁷ զփաղափն Աստուծոյ» (Սղմ. ԽԵ 5), որ է ճշմարտութեամբ եկեղեցի սուրբ, ըստ բանի Տեառն. «Ոչ կարէ փաղափ թափչիլ, որ ի վերայ լերինն⁶⁸ կայցէ» (Մտթ. Ե 14): Եւ ստուգապէս փաղափ Տեառն զաւրութեանց սա, զոր գետն աստուածայինք ռոգզանեն, այսինքն՝ աւետարանացն վտակք եւ մարգարէիցն անձրեմ: Յորում գտանի յոլով արուեստագետք հոգեւոր հանճարոյ առաքինութեան գործոց: Եւ հիստունմ նարտարապետք շինողք ի վերայ անշարժելի վիմին ոչ փայտ կամ խոտ, այլ՝ ոսկի եւ փարինս պատուականս, որ մշտնջենատորէ շինուածն, եւ շինողքն⁶⁹ վարձս առցեն զերկնից արհայութիւն: Գտանին եւ ի սմա վանառականքն հոգեւորք գնողք

⁶² ԱԲ պատուէր. **ուղղումն ըստ** *Բառգիրք հայոց*, աշխտ. Հ. *Ամայլանի*, Երևան, 1975, էջ 289 [217]:

⁶³ Ա խոստմունք

⁶⁴ «պատուէրս» ընթերցումը հետևանքն է հեղինակի «Սիւան» անվանը տված խորհրդաբանական ուրույն ստուգաբանության, որը կապված է «պատուէրս» ընթերցման հետ

⁶⁵ Ա մշտնջենատոր ինքնակելի *փխ* մշտնջենատորին... անփակտելի

⁶⁶ Բ զմարմնոց իւրեանց զմահինս

⁶⁷ Ա առնէ

⁶⁸ Ա լերին

⁶⁹ Բ շինողք

անյայտ մարգարտին եւ փոխանորդ գունայնութիւն կենցաղոյ ընդ մշտնջենատուր բարեացն⁷⁰ եւ զփափկութիւն եւ զնոխութիւն մարմնոյ արհամարհելով⁷¹ գնեն // (49ա) զաննառ վայելչութիւն⁷²: Ունի եւ պարիսպ անմարտնչելիս⁷³՝ զարէնս եւ զպատուիրանս Աստուծոյ, եւ աշտարակ ամուր՝ զգունդս սրբոց, եւ զաւրս գիշերապահս՝ զանմարմին զաւրութիւնսն:

Իսկ դարձեալ «դաշտ մայրեաց» (Սղմ. ՃԼԱ 6) զսա անուանէ, յորում ծառք Տեառն տնկեցան, եւ արմաւենիքն սուրբ արմատացան, որք են մարտիրոսացն դաս⁷⁴ եւ սուրբ⁷⁵ կուսանացն ժողով եւ բարեպաշտութեամբ զարդարեալ անձինք: Եւ է սա հովիտ արդիւնարար, յորում շուշանն հովտաց եւ ծաղիկն դաշտաց (հմմտ. Երգ Բ 1) ընծիւղեցաւ, եւ հացն կենաց տուաւ, զոր սովեալ բնութիւնս կերակրեալ անմահացաւ⁷⁶, եւ կենաց հոտն բուրեալ յանթառամ ծաղկեցան, շիջոյց գհուր մահուն, որ բոխեաց յաւձն:

Եկեսցոմ այստեմեալս յերրորդ գլուխն, եւ ասասցոմ՝ զի՛արդ համակարգ է եւ նման եկեղեցի երկնայնոցն կարգաց ի յերկրի⁷⁷: Եւ արդ, զի երկինք ի յերկրի է⁷⁸ տանար սուրբ, որպէս ցուցանի ի բազում տեղիս: Գիտել արժան է, զի եւ բնակչաց սորա դասք ըստ նոցայն սահմանեցան ի սրբոցն, զոր համառատաբար դնել իրաւացի է: Սակայն զնոսա նախ ի մէջ պարտ է առնուլ, որոց մերս ապացոյց է: Երիս դասս ուսաք զնոսա ի միմեանց անջատեալս կայանամ տեղոյ: Իսկ զերիսն դարձեալ յիրաքանչիւր կայանս զանագանեալ յերիս յերիս ոչ կայանամ, այլ՝ միայն անուամբ եւ պատուով: Արդ, նախ քան զամենեսեան եւ առաջին դասք, որք շուրջ զԱստուծով կան անընդմիջաբար՝ Աթոռն, Սերովբէն եւ Քերովբէն յինքնակատար Աստուածութենէն նոցա լուսաւորեալ եւ իմաստնացեալ իշուցանեն աննախանձաբար կամամ զլուսաւորութիւն գիտութեան եւ զշնորհսն ի խոնարհագոյն դասս՝ կցորդ արարեալ զնոսա իւրեանց գիտութեան: Երկրորդ՝ զկնի սոցա դաս. Տէրու-

⁷⁰ Բ մշտնջենատուրութեանցն *փ/ս* մշտնջենատուր բարեացն

⁷¹ Բ զփափկութիւն մարմնոյ արհամարհելով եւ զնոխութիւն *փ/ս* զփափկութիւն... արհամարհելով:

⁷² Ակնարկում է ավետարանական հետևյալ տեղիքն. «Իսկ զանանկազանսն անմարտնչելիսն անմարտնչելիսն, որ խնդրիցէ մարգարիտս գեղեցիկս: Եւ գտեալ մի պատուական մարգարիտ՝ երթեալ վաճառեաց զամենայն, զոր ինչ ունէր, եւ գնեաց զայն մարգարիտ». Մտք. ԻԳ 45-46:

⁷³ Բ անմարտնչելի

⁷⁴ Բ խումբք

⁷⁵ Բ *չ/բ*

⁷⁶ Ակնարկում է ս. Հաղորդության խորհուրդը:

⁷⁷ Բ յերկրի կարգաց. *ուղղված համարակալումով*

⁷⁸ Բ յերկրէ *փ/ս* յերկրի է

թիւնք, Զարութիւնք, Իշխանութիւնք⁷⁹, որք յառեալ լուսոյ գիտութիւն ի վեհագունիցն, ըստ չափու գարութեանց իւրեանց վայելեալ, տան յես կրտեսագոյնսն: Երբորդ գոյով յետ նոցա եւ վերջին դաս. Պետութիւնք, Հրեշտակապետք եւ Հրեշտակք, առ որս իջեալ լուսաւորութիւն ի նախակացելոցն ի նոսին նահանջի եւ⁸⁰ հանգչի: Եւ այսպէս // (49բ) ի ձեռն միմեանց միջնորդութեամբն ամբառնան եւ յետինքն ի գիտութիւն Աստուածութեան, ըստ կարի ընդունելութեան, որով եւ կատարեալք լինին եւ անուանին: Իսկ յետ նոցա Բահանայականս կարգաց ամենառատ բարեւարութիւն կամեցաւ զմարդն հաղորդեցուցանել այնպիսի կարգաց եւ շնորհաց, որպէս զի եւ զմեզ իւր գիտութեան ստացի հաղորդս, եւ զարդարեցէ փառացն շնորհաւ, ուսոյց ի ձեռն վերնոյն խորհրդագգած գներին եկեղեցի այնպէս յարինել՝ յերիս դասս եւ յինն իշխանութիւնս պատուոյ եւ անուանց: Արդ, տեսցես զսեղանն պատկեր Աստուծոյ եւ զբեմն տեղի նմին ի տեղի իսկութեան Աստուծոյ շուրջ զնովաւ դասակարգէ բարեզարդութիւն՝ զեպիսկոպոսապետս, զեպիսկոպոսս եւ զԲահանայս, որք թէպէտ եւ անուամբ զանազանին եւ իշխանութեամբ, սակայն ի դաս Բանակին հաւասարապէս կալ շուրջ զսեղանովն եւ անընդմիջաբար խաւսիլ ընդ նմին խորհրդական աղապիւր: Եւ ի նմանէ ընկալեալ զլուսափայլն գիտութիւն իջուցանեն բարեյաւածար կամաւ ի խոնարհագոյն դասն, այսինքն՝ զխաղաղութիւն եւ զհաղորդութիւն եւ զայլ Բահանայական կատարմունքն: Երկրորդ, յետ նոցա դաս, անջրպետութեամբ բեմին որոշեալ սարկաւագունք եւ կիսասարկաւագունք եւ սաղմոսերգով լցեալք⁸¹ ի նոցա շնորհացն, հեղու յես յետինսն զնոյնն՝ ոմն զԲարոզութիւն վարդապետութեան, ոմն զընթերցողութիւն, այլ ոմն սաղմոսերգութեամբ զնոսա լուսաւորեալ: Իսկ վերջին դաս կրանաւորացն, ժողովրդեանն եւ երախայիցն զանազանութիւն, ընկալեալ ի սոցանէ զշնորհ գիտութեան իմաստիցն, ըստ իւրաքանչիւր չափոյ լուսաւորին եւ առ ինքեանս զնոյն նահանջեն: Արդ, այսպիսին աստուածաւանդ կարգաւ զարդարեալ է մերս եկեղեցի երկնայնոցն եկեղեցւոյ համատեսակ՝ զաստուածատեսակութիւն նոցա մարմնական մասամբք նկարագրեալ: Ընդ որ հիացեալ մարգարէն Դաւիթ ասէ. «Տէր, սիրեցի զվայելչութիւն տան քո եւ զտեղի յարկի փառաց քոց»:

⁷⁹ Ա. Իշխանութիւնք, Զարութիւնք. *Հերթականութիւնն ուղղված համարակալումով*

⁸⁰ Ա. չիք

⁸¹ Ա. լցեալ

HAKOB KYOSEYAN

**TIRATUR KILIKETS'I'S SERMON TO THE CHURCH, LORD,
I HAVE LOVED THE HABITATION OF YOUR HOUSE,
AND THE PLACE WHERE YOUR HONOUR DWELLETH**

Key words: Theology, ecclesiology, homilies, house, habitation, scriptural exegesis, Upper Room, church, world, altar, revelation, celestial hierarchy.

The 14th-century author Tiratur Kilikeci was a student at Gladzor University and studied under the renowned Esai Nch'ets'i. He wrote many homilies, including the *Sermon to the Church, LORD, I have loved the habitation of your house, and the place where your honour dwelleth* (Ps. 25:8), published in the present article. Following the traditions of his university, Tiratur Vardapet applied a philological-lexical method of studying phenomena. Based on this approach, he identified the symbolic features of the correlative fields "Church – world, Church – man, Church – heaven." This discussion holds significant importance for our conception of Armenian medieval ecclesiological thought.

АКОП КЕОСЕЯН

**ЦЕРКОВНАЯ ПРОПОВЕДЬ ТИРАТУРА КИЛИКЕЦИ, ГЛАСЯЩАЯ!
«ГОСПОДИ! ВОЗЛЮБИЛ Я ОБИТЕЛЬ ДОМА ТВОЕГО
И МЕСТО ЖИЛИЩА СЛАВЫ ТВОЕЙ»**

Ключевые слова: Автор, богослов, гомилии, эпиграф, дом, обитель, толкование, место жилища, церковь, мир, алтарь, откровение, небесная иерархия.

Автор XIV века Тиратур Киликеци был одним из воспитанников Гладзорского университета, учеником великого Есаи Нчеци. Его перу принадлежит множество гомилий, среди которых публикуемая нами (на Пс. 25:8) представляет особый интерес. Верный ученым традициям своего университета, вардапет Тиратур применяет филологический метод изучения явлений. Он выявляет символические особенности корреляции «Церковь = мир, Церковь = человек, Церковь = небо». Гомилия имеет важное значение для изучения армянской средневекой экклезиологической мысли.